

ההוריקן וסערות בכוס מים

עוז אלמוג, פרידה משרוליק; שינוי ערכים
כאליטה הישראלית, זמורה-ביתן, אוניברסיטת
חיפה, 2004, מפתחות ורשימת מקורות, סה"כ
1412 עמודים.

ספר חשוב זה בא לאמוד ולהמשיג את התמורה הניבטת מאמצעי התקשורת (העיתונות הכתובה, הרדיו ובעיקר הטלוויזיה), מתיאטרון ומספרים שנכתבו בארץ מעת הקמת המדינה, כמי שחושפים תמורה בערכי היסוד של הכותבים. מקום נכבד מוקדש לבולטים שבעיתונאים ולדעותיהם, על יסוד ההנחה שהם האליטה או מוסרי דברה של האליטה החברתית בארץ. פרופסור אלמוג עמס מטלה ענקית ומורכבת זו על שכמו, כפי שהוא מעיד על עצמו, לאחר שצפה-הגה במפח הנפש שהסבו לציבור חגיגות היובל למדינת ישראל (ב-1998). האירועים אורגנו, מומנו והוגשו לציבור בניצוח משרדי הממשלה דאז ולא הם מושא המחקר. הסטטוסקופ של פרופסור אלמוג מוצמד כדי למדוד פעימות רגש (סלידה) שעוררו החגיגות – בכלים איכותניים. שני כרכי הספר כולם הגות השוואתית המשיבה לתודעה פרטים הולכים ונשכחים, ובזאת חשיבותו. טביעת עין המחבר קפדנית, חודרנית, וחשיבתו רבת דימויים, משרה רעננות, אך משוללת תימוכין כמותניים, וזאת מטעם פשוט: 'רגש' אינו מדיד וכלי מחקר הסוציולוגיה אינם מתאימים לאומדן רגשות. רוח הנעורים של עת-ההולדת שינתה כיוונים, וכמו מבלי-משים, כזקנה הקופצת בטרם-עת, מצדיקה היא דיבור במחלות תורשתיות ובאסונות שפקדו אנשים, גם ברוחות ובנגיפים המגיעים מבחוץ, מהם המביאים חוסן ומהם, לא פחות, המחישים את הקץ. המימד ההיסטורי בניתוח מאפשר דיון על חום 'המהפכה' (הציונית) שהוצן, כפי שקרה ליתר המהפכות במקומות ובזמנים אחרים, שבבוא העת

התמסדו והוצנו. ברם, אין זה ניתוח יבש; המחבר נתפש לתחושות מעורבות ואמפאיתיה למושא הדיון ואף נוקט פה ושם מילות מספר וצער על 'שרוליק' פוסט-מורטם. דימוי הילדות של המדינה היהודית כשרוליק של קריאל גרדוש (הוא דוש ז"ל, קריקטוריסט עיתון "מעריב"), או כזה של דוד טרטקובר, מעצב עטיפת ספר זה, הוא דימוי של 'צבר', תם אך עז-חצוף] מבע, שעבר זמנו, נשכח והולך קורבנו. חן שובבות נעוריו נעלם עם הקמטים הנחרצים בפניו. שוב אין לזהות "עלמה ועלם" ו"מגש כסף" (לאלתרמן), צעירי הדור שהציל את הקיום העברי בארץ והקים את המדינה. קשה להיזכר ברגשות אותם ימים מתרחקים, כי בעיות קיום המדינה וויכוחים הנוגעים לאופנות התפתחותה המתנהלים מאז משכיחים רגשות של בראשית, שרק הדור הכלה ועובר נושא עדיין בליבו.

לספר חמישה 'שערים', המתפלגים כל אחד למספר חלקים. השערים אמורים למסגר שדות סוציולוגיים משמעותיים להמחשת מהות המטמורפוזה, והם מכונים 'חזיתות'. הראשון דן בתקשורת, השני במשפט, השלישי במעין פסיכולוגיה, הרביעי מוקדש לפמיניזם וסוגר את הדיון הפרק 'בחזית המשפחתית'. התמורות, אפוא, כבשדה קרב; כוחות מתמודדים משני צידי מתרס. כל שינוי לכאורה כסדר הופעתו וכגודל חשיבותו, אך מבלי-משים ממיין אלמוג שינויים שחלו במפת ערכי ישראל כרצפים היסטוריים. הדגמותיו מעניינות בעושר אסוציאטיבי, וחיבור העובדות, אף כאלה שעל-פניהן נראות זרות זו לזו, מאלף. ברם, עיבוד החומר טבוע בחותם אידיאליטיקטי מובהק. כך מובלט הטיפול במישורים של יחסי קבוצות אתניות, יחסים בין-אישיים, כגון מגעי המינים במפגשם, או יחסי הורים וילדיהם, ודל לאין-ערוך המקום המוקצה לאירגונים ולמוסדות, לצה"ל, לסוכנות היהודית, לרבנות הראשית, וכמוה למוסדות האסלאם והנצרות, לשוק ההון ולבנקים, לאיגודים ארציים כחברת העובדים ובנותיה, האיגוד המקצועי וכו'. החומר המוצע לעיון הקורא הוא ממוחזר, ועיקרו משל עיתונאים, פוליטיקאים, אמנים ואנשי רוח. לעומת זאת, מעט מזער הוא העיון בחומרי מחקר צרופים ובממצאי אנשי מדע. כדי לאמור תרומות של סוציולוגים, כלכלנים, אנשי מדע המדינה ומומחים למשפט, השייכות לנושאי הדיון, נחוצים היו

קריאה משלימה וניתוח אחר של עובדות, שלמרבה הצער נחסכו בזאת.

1. ראשונה לסיקור ומאלפת היא התפתחות אמצעי התקשורת בארץ. אלמוג מעניק משקל-מה להתחלות, לעיתוני המאה ה-19 וראשית המאה ה-20, ואז חולף הוא ומדלג על פני עשרות שנים ובמהרה מגיע לשנות ה-30 ול'חושבים חופשיים' (כזלמן שוקן), פורצי מסגרות העיתונות המפלגתית. אגב כך מוצנע חלקה של העיתונות המפלגתית בעיצוב הדמוקרטיה בארץ, בהשתתף העברית והקנייתה כשפת-מקום אחת, *לינגוזה פרנקה*, ציבורית ופוליטית, שגברה אט-אט על העיתונות הלועזית ועל בליל הלשון ששרר ברחובות ארץ-ישראל של ראשית המאה. באופן בלתי-נסלח נפקד כאן מקום העיתונות המפלגתית, בעושר מסריה הפולמוסיים, בשמירתה על פלורליזם רעיוני וחופש הביטוי, ובעיצובה את דפוסי המפעל הציוני. נתמכות בכספי תרומות שנאספו בחו"ל, טיפחו המפלגות ספקטרום דעות רחב בפירושי החדשות ובריש אודות המצוי, הרצוי והראוי לעשותו. מנקודת הראשית ניחן אפוא הישוב בפלורליזם תקשורתי, אשר נשמר מכוח מבני (סטרוקטורלי) זה אולי יותר משעשו למענו עיתונאים לוחמניים. אם כך, טועה אלמוג בהצנעת מקומם ההיסטורי של כתבים ועורכי עיתונים 'סדירים', כבול כצנלסון, למשל, או גרשון אגרון. ראוי לבלי ספק סיקור מברשי העיתונות ה'בלתי-מפלגתית', מי שהקדימו לחבר בין אספקת חדשות להון, כפי שעומדים הדברים עתה, ברם סיפור תקשורת הארץ בתעוזתה מצדיק הצדעה לממרי פי התורכים והבריטים לא פחות מאשר לממרי פי בן-גוריון.

מעמ' 70 מובא הקורא בדילוג לשנות ה-50 ולסקר אירועים רבי משמעות פוליטית (כמרד הימאים, פילוג הקיבוצים, עסק הביש), בפריזמה עיתונאית רדודה. כאן מצרף הסוקר קולו למבקרי 'הממלכה הבן-גוריונית', מקום שניתוח סוציולוגי היה מתעמק בתהליכי מרכז וביזור ובתשובה לשאלות: מה אכן נאכף משום צנזורה עם יציאת האנגלים ובזמן מלחמת 1948? במה חויבו עיתונים לאחר המלחמה, בבוא העלייה ההמונית, בעת המחסור במזון והקצבת המצרכים (צנע)? האומנם השתיק הצנזור ביקורת פוליטית? או, מי היו אלה

שחפצו להתמיד בקו הצנזורה גם לאחר חלוף הסכנות? אילו כוחות דחפו לבטלה למרות הסכנות? אכן, תכניות רדיו משובכות בתיבול סטירי כ'שלושה בסירה אחת', שעליהן מתעכב אלמוג, גם הן תרמו דבר; ואנו מגיעים למלחמות 1967 ו-1973 ול'איקונוקלסטים', כתבים שצצו לאחריהן והשתלחו במפקדים ובמדינאים כמשה דיין. גם פה, טכסט התקשורת הדנה באירועי השעה כמו חשוב ממושא הדיון עצמו אם לא יותר, ועיתונאים נערצים יותר מממלאי תפקידים בכירים, מי שנשאו בעול האחריות, לטוב ולרע. בעמודים 174-170 מונה אלמוג את תכונות 'המהפכה' ומסכם אחת לאחת תמורות בדפוסי העיתונות הכתובה והמשודרת. כאן דבריו ממצים.

'מהפכה' התרחשה גם בשידורי הרדיו, וכאן מובלט חלקם של גלי צה"ל, של שידורים פיראטיים, וכמובן של שידורי הטלוויזיה בהתפתחותם הרצופה מ-1968. המחבר מקדיש את עיקר תשומת הלב לביטויים סטיריים, שכביכול שינו (אם לא הפכו) את פני החברה הישראלית, ואין זו השערת מחקר (Ho)²³ או תאורמה טעונת הוכחה. כמוצג, ביקורת עיתונאים היא שכרסמה בממלכתיות וגררה שרשרת (דומינו) של קריסה. מספר דוגמאות מובאות להמחיש כיצד סוחפת הסטירה ומסיטה את המדינה מציוניותה – והן לא משכנעות.

חלק ב' לשער הראשון מוקדש ל'מהפכת התקשורת' המושכת לאחרונה את תרבות ישראל ליתר דמוקרטיה ולגלובליזציה – שני מונחים טעוני הגדרה ושנויים במחלוקת המדעים, הנמסרים בגולמיותם, כנישאים על כנפי ה-media ומזוהים עם קפיטליזם, אינדיווידואליזם קשוח (rugged individualism), הפרת מרות ציבורית (non-conformism) ומעודדים כיתתיות על חשבון לאומיות. השינוי מוצג כמעשי ידי עיתונאים, ולמשל, 'ההסתדרות הכללית של העובדים' היתה לצנינים בעיני התקשורת כי בה נמצא מוקד הכוח של מפא"י השנואה, והמחבר מאמץ את עמדת מפרקיה. אין הוא שואל אילו תפקידים מילאה ההסתדרות אשר אבד עליהם (אם אמנם אבד) כלח? מי נשכר מחסרונה (זולת יריבי מפא"י בזירה המפלגתית)? –

²³ השערת מחקר הבודק קשר השפעה בין תופעות חברתיות-כלכליות-פוליטיות, תוך שהוא מבודד דעות קדומות לבל יטו את תוצאותיו.

שאלות היסטוריות, סוציולוגיות וכלכליות שהתשובה עליהן כמו מיותרת. לכאורה, העיתונות פעלה פה כ'כלב השמירה של הדמוקרטיה', ואילו ההסתדרות היתה בעוכריה. זהו לקח מטעה לקורא בן הדור העולה, שאינו יודע אודות מקום 'ההסתדרות' בעיצוב פני החברה והמשק בארץ.

אלמוג סוקר ערכים נגוזים או משתנים לבלי-הכר ותיאורו קולח, מרתק ומזמין חשיבה סוציולוגית – שאין בו. לעומת החיבור בין שלטון והון שקל לו להמשגה, החיבור שבין עיתון והון נותר, על-פי דרש אלמוג, עלום. אם השלטון מסוכן לזכויות האזרח, מן הסתם מובן כי העיתון הוא שומרו. כתבים בשירות חוגי שלטון ('כתבלבים') רעים הם; ומה באשר לכתבי אופוזיציה או לכותבים בשרות חוגי ממון, עסקים וגם פשע? עיתונאים בשירות האזרח כן, ומפקיעי מידע מרשות אזרחים ומכירתו כרכילות עוברת לסוחר – לא? המתפרסם בעיתון בא לענות רק על 'זכות הציבור לדעת' – ומדוע לא כדי לייצר סנסציה – לעידוד מכירות העיתון? כלום חצר משפחת שוקן מתעלמת מחיבור עיתון והון ומתחרות עיתונים יריבים בשוק? איזה כוח המריץ בעלי עיתונים מעת שהתקשורת המפלגתית-אידיאולוגית שקעה, וכיצד מתרחש השידוך הנוכחי בין מכירת רעיון עם עשיית הון?

חלק ג' לשער הראשון עיקרו סיקור ויכוח ההיסטוריונים 'החדשים' וקודמיהם בנושאי הסכסוך הערבי-יהודי, דוגמא יחידה בה צירפה התקשורת קולה ללמדנות שלמחצה לשליש ולרביע. עוז אלמוג מסקר בריחוק נאות את התנצחות שנות ה-90 כפי שנוהלה ממכון ון-ליר וה-*media* הישראלית. מציג הוא היסטוריונים וסוציולוגים כעיתונאים, או עיתונאים כהיסטוריונים וסוציולוגים, כסדר הופעתם ונאמן להגיונם. כך מסייע הוא להתמצאות המתלמד בן הדור העולה אשר איבד דרך בסבך הויכוח. סיקור אלמוג משייך דוברים למחנותיהם, טוענים ועונים זה לזה, אלא שאינו עונה לשאלת התעוררות (עיתוי) הויכוח, מניעיו, טעמיו, המסלול שעבר ומאפייניו הנחוצים לדיון.

למשל, זכרון הרדום של ביתר והמצדה חולץ משכחת דורות עת נזקקו להן, והרפו מה'מיתוס' ברגע שהשיגו את מבוקשם, או שנוחלו

מהשיגור. השערות למחקר הן, אפוא, מה הם הגורמים להתקדשות של סיפור כמיתוס, או לחילוף מיתוסים. זכר בר-כוכבא וזכר אלעזר בן יאיר הכרוכים בקרבות לאומיים נואשים עלה בשלהי שנות ה-30, טיפס לשיא בשנות מלחמת העולם השנייה והוא דועך מאז שנות ה-50 של המאה שעברה.²⁴ בשעת התקדמות כוחות רומל²⁵ הוכנה תכנית קרב-אחרון על מתחם בכרמל. אז תורגם, שוכפל ונלמד ספרו של פרנץ וורפל *ארבעים הימים של מוסא דאג*. אז גם הושב מתהום נשייה, טופח, תפח ושונן זכר אנשי מצדה. משום החרדה לגורל היהודים בשטחי כיבוש צבא היטלר סימלה מצדה קרב אולטימטיבי, עד לקץ המר. ברם, לאחר עצירת צבא רומל בקרב אל-עלמין (אוקטובר-נובמבר 1942), כשסר הענן, נשכח פרויקט ביצור הכרמל, נזנחו סיפורי המוסא-דאג ושואת הארמנים.²⁶ סיפור מצדה חזר למסגרת לימודי פלאוויוס יוספוס. הקריאה לעיקור מיתוס בר-כוכבא ולעיקור מיתוס מצדה מ'ארס דתי' לא נבעה מתגלית אחרונה שהעלו כתבים או מתייעוד קדמוני שנחשף. נותר יוסף בן-מתתיהו וספרו (*תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים*), מקור המידע וההשראה היחידי לאשר קרה במצדה במאה הראשונה לספירה. על-פי פלאוויוס הופחו סיפורי הגבורה ועל-פיו הופח הביזוי לאחרוני המבצר. אין מקור אחר.

לא כל סיפור נקלט ומתקדש, שוקע וצף בקדושתו, ומתפקיד מדעי החברה והרוח לפרש מדוע זה שוב צפו סיפורי ביתר ומצדה על פני המים בשנות ה-90 שחלפו. פשר מודרני לשאלה, מדוע הוכתמו דווקא בנקודה זו, או מה פסול נגלה בהם להסביר את הקריאה להכפיש את זכר אנשי מצדה כ"סיקיריקים, שודדים, רוצחים

²⁴ השבעת טירוני חיל השריון על המצדה החלה ב-1952 ופסקה כבר ב-1955.

²⁵ צבאות הציר של גרמניה ואיטליה בעיקר, בפיקוד פילד-מרשל ארווין רומל (Erwin Rommel, 1891-1944), "שועל המדבר", התקדמו לעומת צבאות הברית (של בריטניה וחובריה); ההתקדמות עוררה דאגה כבדה פן יצליחו ויהדפו את בנות הברית מעמדותיהן במזרח התיכון, ואז גורל יהודי האזור, לרבות אנשי הישוב העברי בארץ-ישראל, ישווה לגורל היהודים באירופה הכבושה.

²⁶ יחס הומוריסטי לספר, לאחר שנקרא בקדושה עוד בשנות ה-40, היה הכיניו שהוצמד לו בראשית שנות ה-50: "ירח ושליש למוישה פיש".

משוגעים",²⁷ ולהשיב את זכר בר-כוכבא לחזקת 'בר-כוזיבא', שוב בכתריסר השנים שחלפו – לפי שעה אין.²⁸ הגחכת ממצאי הארכיאולוגיה והקבורה הדתית לעצמות שנאספו בשנות ה-50 חודשה, לכאורה ללא עילה חדשותית מיוחדת, בשנות ה-90. הסבר אפשרי הוא לראות פה סימפטום של נפשות יהודים בטלטה שבין מאניה ודפרסיה. נרדפים על צוואר ומבקשים על המחר, ואז מודים בתפילה על האתמול. מכינים את נפשם למכים, ולכל תנחת מכתם במפתיע, נדרש להם כוכב (משיח) כי ידרוך ויציל. את זירוז בוא הגואל משיגים בתשובת הלב, בתפילה ובטכסים. ריטואל "אשמנו, בגדנו -" וגו' מעניק חוסן נפשי.

אולם הכיצד יכשיר בוא גואל יהודי חילוני הכופר בעיקר, ללא תפילה וטכס? נוכח עקת העתיד האצורה גם בו, להפגת פחדים, בא ריצוי קובע-גורלות בקיום פולחן חלופי; פה בקשת הסליחה היא בת רקע הומאני-סוציאלי. הקריאה להכיר ביריב כבשוחר שלום כרוכה בקריאה לרפות אגרופים קפוצים. זכר מצדה וביתר המלכה שנאת אויב ורגשות הקרבה נראה מיותר, ניצול סמלי הקרבה שלא לצורך. הסבר נוסף הוא בזבוז אנרגיה רגשית שיש לשמר לעת מצוא, לשעת חרום בלבד, פן 'תידרש באמת' ולא תילקח ברצינות.

הסבר שלישי: עת פולחן הפרטיות עולה בהשראה 'מערבית' גוברת, הוא גורע מפולחן הלאומיות. הלחץ להנמיך דגלים ולוותר לפלשתניים (שסגידתם ל'מערב' משתהה), גם טרם השגת ערבויות לשביתת נשק, נוחה זמנית לניהול עסקים בפרטיות, באמונה שהשכל ה'מערבי' בוא יבוא ויגמול גם אצלם. רגישות למצוקת הזולת (במקרה ישראל – הערבים) מודגלת אפוא, כי היא נרשמת אי-שם ומזכה בקרדיט, שהוא כאפוד מגן בפני מכות גורל. הפגת קינאת הערבי מוסלמי ביהודי – וכאן הסבר רביעי – היא כעין-הרע שביסוד ביש מזל האחרון. חשוב לצמצם השפעת עינא בישא זאת בצמצום

²⁷ הקרימינולוג נ' בן-יהודה כינה אותם כך בנאום שנשא בכנס האגודה האנתרופולוגית הישראלית בעין-גדי, ב-1995.

²⁸ בספרות התלמודית על-פי רוב נזכר בר-כוכבא כבר-כוזיבא, בפירושו של "בן כזב".

רושם הונו, בינתו, אונו הצבאי, השפעתו הבינלאומית של היהודי לשם הפסת לאומנות הערבי.

2. אחרי שער שני, מסקר אלמוג את ה'חזית' המשפטית כפי שהיא נשקפת מהתפתחות בתי המשפט, הפרדת הרשויות ודפוסי מינוי שופטים בשלוש ערכאות הדין. מגבב הוא מספר פרשיות מרכזיות לביאור הקשר שבין הרשות המבצעת לזו השופטת וזו המחוקקת. חיזוק הדמוקרטיה במשמע הגבלת שרירות השימוש בכוח (של מפא"י) מתוארת על-ידי בעיות חברת שנגיעתן לבתי המשפט לא היתה יותר משולית. כך הן עסקות חוגי הדת, אפליית ערבים מצד שירות המדינה וניצול 'אילוץי בטחון' לקידום נושאים אזרחיים. אלמוג נסחף ומכביר פרטים ששייכותם לעניין התחיקה מזערית. המיון המובא ותיחום הגבול בין פרקי שער זה אינם חדים, אף שרב ומרתק המתואר. למשל, עשיר כיסוי נושא 'הפנתרים השחורים' ושוחרי 'ברית שלום' (בסדר בלתי-כרונולוגי זה) וממשיכיהם, נציגי הגישה היונית ושוחרי 'שלום עכשיו' בציבור הישראלי. בר-זמנית מובא מעט מהנעשה בציבור הדתי לפלגיו, יסוד מפלגת ש"ס והויכוח בעניינה – והמובא, גם כאשר הוא מדויק, נוגע לחוק ומשפט בדרך אגב, לא יותר.

את השער השני חותם קטע הצהרתי (עמ' 487 ואילך), המזהה את מיקום המחבר במפה דו-מגזרית בישראל היהודית כ'שמאל', עם הגנאי ל'כיבוש' המשליט יהודים על עם אחר. זה פשר תיאור המבליט שלום וביטחון והמצניע עניין בקיים ובמתפתח במגזרים אחרים של המציאות הישראלית. הפרידה מ'שרוליק' נקשרת בעיקר עם קץ לוחמנותו. את כוחות הביטחון מציג אלמוג במבחר צללים משנות ה-80 וה-90, ואינו רומז לבעיות שבפניהן הוצבו ושבפתרון נהגו שלא כשורה. שיכלול הביקורת העצמית בצה"ל, שיפוט על חריגה מפקודות, מנוהל תקין ואמות מוסר, וכן גם קבלת אחריות על כשלים – אינם מזכים באשראי. כל ההלל מסור לעיתונות חשפנית וליושרת בג"ץ, כל השבח להם. אלמוג מתעלם מנסיבות מקלות לאשמת גורמי הביטחון ומתושייתם לנוכח קנאות האויב ואכזריותו. הוא איננו סנגור וגם לא קטגור, ובכל זאת הוא מאמץ את דימויי הסכסוך לפיהם הנאשם הוא היהודי (הכובש) והערבי הוא קורבנו התם. זו מהות

'מהפכת' המשפט; שינוי תרבות שרוליק, והיא נקשרת עם חילון, אקטיביזם שיפוטי, דמוקרטיזציה וליברליזציה של הרחוב העברי. כדי להסביר את הצירוף בין אלה, ודווקא בתריסר השנים האחרונות, נחוצה המשגה סוציולוגית. נוסף לכיסוי האודיסיאה של עיתונאי "הארץ", דרושה הבנה בקשרים סיבתיים החזקים מכל רשימה בעיתון. באחרוני העמודים (523-526) של פרק זה טמונה אולי ההבטחה להרמנויטיות משופרת ועדיפה על האמונה העיוורת ב'דבק מוסרי גלובאלי' המגיע לכל מקום ותופס ומאחד את כולם. עיון בערך 'אקלים גלובאלי' היה חושף ציפורניים או אינטרסים סמויים ללא רכיב של מוסר, ושימוש בכלים המאלצים בשליטה מבחוץ ריכוך עמדות של ממשלות ישראל.

חצי עמוד מקדיש אלמוג לפקולטות למשפטים, ואף מילה למחקרים שנערכו ונערכים בהן בעניינים כגון תפקוד המשטרה ומערכות המשפט, תוקף חוקים ואכיפתם, הליך התחיקה ושכיחות העבירות לסוגיהן בפלילים, הסחבת בשפיטה ותיקים נערמים הממתינים לתורם – ואז הפנייה לדרכים עוקפות בית-דין, מקום בתי-הדין הרבניים והשרעיים, בתי הדין לתעבורה, לעבודה, אף מוסד זבל"א²⁹ ההסתדרותי, וכן מנגנוני הגבייה הפראית, וכדומה באלו – כולם נותרים מחוץ לתמונה. תביעות גדולות ותביעות קטנות בדין; עיוות ועינוי דין; משרדי עורכי-דין בצידוד לקלינטלה ה'איכותית'; הון וסיכויי הזכייה בדין; אזרחים מול אזרחים, ואזרחים מול מוסדות וחברות, מקומיות וזרות; מערכות הענישה, משרדי הוצאה לפועל ושירות בתי הסוהר; תנאי המאסר ותנאי המעצר במדינה, להשוואה, ורשימת החסר עדיין ארוכה.

3. תשובה לשאלות כיצד נשחקה התרבות הציונית על-ידי הפסיכולוגיה וכיצד היתה זו הפסיכולוגיה שפינתה מקום לדמוקרטיזציה, לחופש האמנות ולחדירת האקלים הגלובאלי לישראל נמצא בפרקי שער 'החזית הפסיכולוגית'. עוז אלמוג מסקר

²⁹ זבל"א, ראשי תיבות הגזורים מ"זה בוחר לו אחד וזה בוחר לו אחד", דרך בורות במחלוקות בין פרטים ומוסדות שהנהיגה ההסתדרות הכללית של העובדים עבור חבריה, כדי לחסוך מהם הוצאות מיותרות בטיפול משרדי עורכי דין.

את התפתחות מדע הפסיכולוגיה בתבל החל מזיגמונד פרויד. אבני הדרך במסע להחדרת מושגי מדע הנפש עד כדי שינוי הפוליטיקה המקומית ספורות הן. הקו הלוגי מציע, כביכול, שחשיבת הציבור בישראל התפתחה, ואז מיתנה את כוח התת-מודע והשפעת הציונות. משמע, סר עניין הישראלים מנושאי ציבור שחייבו את הקרבת צרכיהם הפרטיים לטובת הכלל. הפסיכולוגיה עצרה אפוא את האוטו-סוגסטיה להקרבה עצמית, ושיחררה את הפרט מנטל הציבור. מפלסי דרך הפסיכולוגיה גם כאן הם סופרים ומסאים, שמשנות ה-50 ואילך כתבו ופעלו לתיקון נזקי הציונות. אלמוג מציג את הנועזים שבהם להדגמת התהליך, ובחירתו אישית למדי. למשל, רשימת חלוצי תשומת הלב לגורמי הנפש פותחת ביורם קניוק ודן בן-אמוץ. גם אם נקבל שסופרים (לא מקצוענים: פסיכולוגים, פדגוגים וכו') הם חוד החנית בחזית זו, נתהה מדוע מדלג אלמוג על כותבים כ"ח ברנר, א"נ גנסין וש"י עגנון, שכתביהם בנושאים כגון עקת הפרט בתוך רוב המהומה של צרת האומה נוקבים – ובעיקר קודמים (הם נכתבו בעשרות השנים הראשונות למאה החולפת). כל אלה – וחשוב לומר, ביצועי הפסיכואנליזה ומיצוי פסיכולוגי משכנע של דמויות ספרותיות – אינם הכרחיים זה לזה. האין זה ויליאם שקספיר שקדם לזיגמונד פרויד?

דימוי 'ההפרטה' בביטוי האמנותי בארץ כשחרור מעול יצירה בשירות הציונות מאפשר להעתיר תודות על הנועזים שבאמנים, 'המורדים'. אלמוג אינו נקרא להרהור שני במשוואה בין ז'דנוביזם סובייטי וציונות של תקופת הישוב, עת היו היוצרים משויכים לסיעות מפלגתיות מתרוצצות ומנוגדות כקומוניזם, ציונות-כללית (קפיטליזם), ציונות-סוציאליסטית ואף פשיזם, וברי כי לא נאכפו לכתוב את שכתבו אלא עשו כן משכנוע פנימי. טעות היא אפוא לבאר שמירת אמונים לציון בתכתיב של דספוט או של צו מפלגתי, יותר מלחפשה בקובעי גורל יהודי ואילוצי אותה עת. נעזבים במדבר לווהט (דימוי אחד), בעל-כורחם, התיישרו יהודי הארץ עם קו האחדות המינימאלית (הקו הציוני), אולי כפי שחשה וביטאה זאת רחל בלובשטיין בכותבה (1927): "בטרם אתא ליל – בואו, בואו הכל! מאמץ מאוחד, עקשני וער של אלף זרועות. האמנם יבצר לגול את

האבן מפי הבאר?": או: "זו הדרך, אחרת איננה, בה ללכת, ללכת עד תום."

האמנם פוסט-ציונות הוא שלב של בגרות המגיע לאחר שלב לאומיות השייך לילדות, וחוג 'לקראת' (עמ' 643)³⁰ הוא שרופף את תרבות 'היחד' בארץ, וכך גרם להתבגרות הציבור? ראוי לשים לב כי שיפור תנאי הקיום היהודי בחו"ל ובארץ קדם לחוג ופוגג את ביטויי האחדות של מצב חרום. אנשי 'לקראת' לא בישרו בוא אביב (אינדיווידואליזם) אלא היוו אחד משלל ביטויי האביב, לכשהגיע. נחוץ הסבר לפתיחות בה התקבלו אנשי החוג, המאשרת כי הגיחו בנקודת הרפיה במתח. מי שחשו צפופים בסירה אחת על-פני נהר (דימוי שני), ונזהרו פן יהפכוה בתנועה לא זהירה ויטבעו, נטשוה עת נח שטף המים ופנו, כל אחת ואחד, לשוט בסירה משלה ומשלו. משמע, הם נפרדו מדבק הציונות כי הלכידות שוב לא נראתה הכרחית.

בחינת טובב ומסובב, עם קורטוב-מה של רעיון סוציולוגי-היסטורי מסדיר, תועיל לעיבוד החומר המרתק שליקט אלמוג. אין די בביטויי תרבות מקומית כספרות, שירה, פזמונים, תיאטרון וקולנוע, לשם הדגמת השתררות גחמה פסיכולוגיסטית, רוצה לומר אינדיבידואליסטית או אנטי-נציונאלית. למשל, אלמוג מציין (עמ' 689) כי הסאטירה האנטי מיליטארית החייל האמיץ שווייק של י' האשק תורגמה, הומחזה והוצגה (1935) על במות ארץ-ישראל. לו הוסיף כי ספרים כממערב אין כל חדש לא"מ רמארק (1929) או הערומים והמתים לנ' מיילר (1955) נדפסו אף הם בעברית, וכי הצגות תאטרון כ'ליסיסטרטה' ו'שלום' לאריסטופאנס הועלו על במות הארץ, בעל כורחו היה נוכח כי אלה קדמו ליצירות חנוך לוין; משמע, שיצירות לוין פנו אל ז'אנר שלא היה זר לציבור. שאלה מחקרית אפוא היא חוקיות המטוטלת שבין ראש פציפיסטי לראש לוחמני, והמענה לה נמשך בהכרח גם להשפעות חוץ וגם להתפתחויות פנים, המסעירות ומטלטלות נפשות במקומותינו.

³⁰ לעניין זה השוו דן מירון, 1987. בודדים כמועדס, תל-אביב, עם עובד.

עת פושט בציבור ז'אנר ביטוי המגחיק את מערכת הביטחון ואת נושאי משרותיה, הזוכים להוביל קר זה הם המעויזים פנים. נוצרת אז כפיפות לחוקי מרוץ; מסאים, בדומה לאישי מפלגות, מתחרים על ראשות רשימות בהצגת עמדות קיצוניות. מן הראוי לשפוט אז לא רק הכצעקתם, אם רצינית היא או מציגה 'חשבון בלי בעל-בית', אלא גם בהקשריה התחרותיים. ליגלוג על כתר 'הגבורה החיילית' מאדיר אז 'גבורה אזרחית'. גם אדם הנכנע לפחד מבוא באש יכול לשפר מעמד, אם גם כסרבן גיוס מטעמי מצפון.

אלמוג מסקר (עמ' 746 ואילך) "עקדת גיבורי עבר על מזבח האמנות", אך מחסיר הסבר כיצד מטיב ביזויים את הנשקף בראי האמנות. ניתוח פסיכולוגי-סוציולוגי נחוץ להבנה דינאמית של הכפשת תפקיד הצבא בארץ, כיצד היא התקבעה כמבחן כניסה, מעין: 'עצור! סיסמה', הנזרקה כלפי המבקש להצטרף לקלוב הפוסט-ציוני. עניין מיוחד מזדמן לניתוח כאשר אנשים נקרעים במאבק על אחד משני הכתרים; כתר הגבורה החיילית וכתר הגבורה האזרחית. כך מפקדים בדימוס ומעוטרי צל"ש, שסיפורם נשכח, גאים על גילוי אומץ בקרב, ובו-זמנית, משום מוסר פירוק הנשק, מתייסרים על שהגיעו לסיכון עצמי או על שהכו באויב. מתערכות אפוא (עמ' 731 ואילך) בו-זמנית גאווה והתביישות בהקרבה. תזכורת לנסיבות המלחמה שהיתה ולערב הקרב שהיה, עת הרהרו החיילים נוגות בגורלם ופחד היה בכול, ושיחזור רגע פרוץ האש כאשר הסתערו מולה, מותירים מאחור פחדנים שהזדקפו רק עם שוך הירי. אזכור לבוקר המחרת כשהפחד נשכח וכולם התפארו כביכול שהסתערו ללא חת. כל אלה מצד אחד, ומצד שני, שנים מאוחר יותר, בכפיפות למושכל הפוסט-ציוני, הכלימה למסתכן אם זה בשירות הכלל; סייג בפני 'משפחות השכול' שקורבנן היה לשווא; בושה לנכים שגורלם מציג חוסר מזל. בגבב האמירות שמביא אלמוג מצוי חומר הראוי למבט חוזר ולהמשך מחקר חודרני עם תהייה לנפש אנשים ולקריירות אישיות המתהפכות בנסיבות המשתנות.

'החזית הפסיכולוגית', כותרת השער השלישי, אינה משקפת נכונה את משמע החומרים העולים בה. הכינוי 'החזית האינדיבידואליסטית' תואם יותר לשער זה, שעיקר בו קריאת התגר על תרבות היחד ופולחן

הקולקטיב ("הציוני דכאני", ר' עמ' 843 ואילך), שכמו אבד עליהם כלת. אף שהוא נוגע גם בסוגיות של סעד נפשי ובתנאי הטיפול לנזקק, אין אלמוג עוסק בהתפתחות המערכות הקליניות, הפסיכולוגיות והפסיכיאטריות בישראל. הוא לא הגיע לנושאי מחקרים שניהלו בתי חולים לחולי נפש ומחלקות אקדמיות לפסיכולוגיה — ולמצאים שעלו במחקר.

4. שער רביעי מוקדש לנשות אליטה במערכות הכלכלה והחברה, ולנחיתות מעמדן ביחס למעמד גברים המקבילים להן בין ממלאי התפקידים. סקר אלמוג מעלה זיכרונות רחוקים, ומובאותיו, אף כי הן טבועות בחותם אישי (אידיויסינקרטי), משתפרות ככל שהן מתקרבות בזמן, ומרעננות. גם דברי ההסבר למצב אי-השיוויון הפזורים פה ושם (עמ' 868, למשל), וכן הנתונים המציגים (עמ' 907-903) שעורי נשים בפרופסיות ייצוגיות בארץ (ניהול תעשייתי, ערכאות המשפט, הוראה באוניברסיטאות) וחלקן כהוגות ויוצרות, סופרות (עמ' 921 ואילך), כתבות אמצעי תקשורת, גיבורות תרבות — הם מאלפים. אדרבא, סיפוריהן האישיים הם מדריך רגיש לעולמן הפנימי, וגם לנעשה מאחורי הקלעים של תפקידי המפתח ולקשיי קידום המזומנים לנשים עם שהן מפלסות את דרכן למעלה. ברם, תיאורי אלמוג הנוגעים ל-"crème de la crème" אינם מעידים על הכלל. מהפכה רבתי אינה נשקפת, אם אנו מתייחסים לכלל הציבור הישראלי.

עיתוי המסע להשוואת מעמד המינים אגב ניתוח מושגי gender המתעצם בארצות הנוצרים ובישראל, נותר חסר פשר. מניעי הכוחות המושכים להקפאת תרבות המינים (תרה"מ),³¹ כצו המסורת להשאירם מובדלים אלה מאלה, לעומת מניעי המושכים לצמצום תרה"מ כנפרדים, כדי לעשותם זהים, אינם מובאים בדיוניו של

³¹ המונח "תרבות המינים" חופף למונח הלועזי המחודש gender, המצביע על עיצוב תרבותי שונה של התנהגות (דיבור, הליכה, אכילה, חיזור וכו') הנקבה והזכר האנושיים. תרגום gender כ"מגדר" מחטיא את מהותו המקורית, ולפיכך גורם לבלבול בשימוש הנעשה בו בקרב דוברי העברית. מצד אחד הוא התקבל כקריאת תיגר או כדגל על מתרס הנשים הלוחמות למען "אפליה מתקנת", ומצד שני הוא בא, כביכול, להחליף את השימוש במילה "מין", המרמזת ליחסים מיניים; שאז יש הבאים לומר, למשל: "ההתפלגות המגדרית [לפי מין] של הסטודנטים."

המחבר. רעיונות אנליטיים החשובים לניתוח החומר והבנתו הם תרבותיים וחברתיים-כלכליים. (א) מודל תרה"מ של העמים המוסלמים קשוח ושמרני לאינ-ערוך יותר מזה של העמים הנוצרים, ומנקודת מוצא זאת מרבית הנשים הישראליות, בין אם הן בנות ליהודים יוצאי ארצות מוסלמים או לערבים מוסלמים, נמנות על ציבור זה. (ב) הרחבת התשתית האקדמית בישראל, וכן הגידול הנמשך בשיעורי המכשירות עצמן לפרופסיות, הוסיף כוחות נשיים למקומות העבודה בישראל. (ג) הצע גדל של משרות משרדיות בשירות המדינה, העירונית, הרשויות המקומיות והמגזר הפרטי, לעומת תקני העבודה הפיזית, הרחיב מקום לנשים בשוק העבודה. שיעורים גדלים והולכים של נשים עובדות ונשכרות מסמנים כי עצמאותן הכלכלית גוברת וכי תלותן בעבודת הגברים פוחתת. מצב זה שינה דברים ביחסי המינים שלא עלו על הדעת בעבר הלא רחוק. שיקולים מעין אלה נעדרים בחיבור עוז אלמוג.

5. שער חמישי ואחרון מוקדש ל'חזית המשפחתית', והוא חוזר באופן כלשהו לעיסוקי פרק ד' וכן לאלה של שאר הפרקים שקדמו לו: היא/הוא, הוא/היא ביצירות ספרותיות, בימתיות וקולנועיות, עם מגוון טעמי זוגיות ומיניות על רקע האתוס הציוני ובלעדיו. הפער שבין חזון האומה ואפרוריות היום-יום, על-פי אלמוג, חייב גיוון, והשינוי לא איחר להגיע. יש כאן ניתוח טכסטים כתובים שעניינם כברת הדרך שעברו דפוסי האהבות, ראשונות ומאוחרות, הפקת החתונות, המדוחים של חיי נישואים, אשר לתשדורות המדיה משולחות הרסן (שפע גירויים) יש בהם חלק. אולם מה לכל אלה וליציבות משפחות או לשעורי גירושין, לגודלן היחסי או למספר הילדים לאישה, ללכידות משפחות מורחבות ולשותפויות בעסקים, לשכיחות הגוברת של משפחות חד-הוריות וכו', על-פני השנים הנסקרות, איננו למדים.

חותם את השער האחרון פרק המטפל בהתפתחות גורמי החינוך, הפורמאלי והמשלים (ספרות ילדים ונוער, עיתונות לילדים, טלוויזיה חינוכית; עמ' 1183 ואילך), ובתפקיד ההורים בתהליך ההצבה (allocation), שהיא בחירת מקצועות עבור ילדיהם, ואגב כך בזוגיותם. בזוגיות אידיאלית, מאמין אלמוג, נמצא נאמנות בני הזוג עם

חירות מינית. לפיו, נחוץ חופש (מתירנות) באהבה כדרך לשחרור מכבלים חברתיים. כביכול, הטפה לחיי משפחה סדירים כרוכה עם הטפה לאהבת מולדת, עם אידיאליזציה של חברה בריאה כחיים בקיבוץ, עם שירות הכלל – שאין בהם עוד צורך. רק קדושת הדמוקרטיה והשמירה על זכויות הפרט הם עניינים ציבוריים המצדיקים התגייסות כללית, מלוא כל הארץ. פרופסור אלמוג מציג את ציפור נפשו, ובתוך כך הוא נסחף וחורג ממסגרות הפרקים שתחם לעבודתו. הגיון חלוקתו הפנימית של הספר אובד כשמגיעים לחומר הנכלל במסגרות השער החמישי. סימני דרך המעבירה מספרות יפה (בלטיסיטיקה) לכחולה (פורנוגרפיה) אובדים לכותב ולקורא בסוגיית המתירנות המינית – האם היא מזיקה, מיותרת או נחוצה לשחרור מכבלים פוליטיים, וכו'. כאן מובא הקורא לדיון עקרוני, שספק אם 'הציונות' נחוצה לו. עם זאת, נכון להודות שחוסר עמקות סוציולוגית ומהות פילוסופית אינם מפריעים לקריאה.

הוריקן וסערות בכוס מים; כוחות המשנים את פני החברה בישראל: סיכום

תזכורות לפרשיות עבר, ככל שחשובות הן לעיצוב הנוף החברתי בישראל, אף אם הן מובאות בפירוט, עם שרטוטי אישים המככבים בהן, אינן יכולות לטשטש רושם כי רוחות עוז הנושאות משקעים ממקומות רחוקים קובעות יותר, ולכן חשובות לאין ערוך מהמתואר לעיל. עם כל היקר למשפחת שוקן ולארגונואטים המשייטים עימה לאורך החזית ההודפת את 'שרוליק' מהתנהגותו האינפנטילית, להלן כמה הצעות להמשך לימוד התמורה בערכי האליטה הישראלית – שמקורם איננו בויכוחי פנים.

1. ניצחון הקפיטליזם על הסוציאליזם, התמוססות הכלכלה הסובייטית, וכן פירוק ברית-המועצות ההיסטורית, הוכרו (ב-1989) בהכנעה, וניכרו בנסיגת הרעיון החברתי בכלכלת 'העולם המערבי' כולו, לרבות ישראל. היחלשות מפלגות 'השמאל', נסיגת ההסתדרות, חברת העובדים ומפעליה (סולל-בונה, תנובה, המשביר לצרכן, קופת החולים הכללית), הקואופרטיבים ומעמד הקיבוצים בציבור במרוצת עשור ה-80 הושפעו מההתפתחות הכלכלית-פוליטית בעולם.

2. בזאת נפתח תהליך מקביל של רכישת נכסי ייצור ישראלים וניהולם ביד קונצרנים גדולים (mega companies) חסרי זהות לאומית מוגדרת, מחד גיסא, ומאידך גיסא העתקת הון (אמצעי יצור, לרבות מפעלים שלמים) מישראל לארצות בהן הוצאות המשקיע במסים ושכר העובדים נמוכות יותר. בד־בד מנוכשות מהכלכלה ומהפוליטיקה המקומית אידיאולוגיות בלתי־רלוונטיות לעסקי עשיית הון. משולש האיזונים והבעלות על נכסי הייצור בישראל, עת שיחקו בה המדינה, הקואופרטיבים וההון הפרטי, הופר, בעוד זה האחרון תופח על חשבון שני האחרים.

3. עת נכסי הציבור מופרטים, וכל שהיה ציבורי מכובד רק כערכו השוקי (כולל ביתר ירושלים), ליברליזם ודמוקרטיה נקשרים עם laissez faire כלכלי. נובעת מכך חירות בעלי הון לפעול בחופשיות שטרם ידעו כמותה במקומותינו. שיתוק נציגי עובדים וביטול איגודים מקצועיים מול מעסיקהם פושטים מהמגזר הפרטי לשירות המדינה ואף ל'משק העובדים'. פיטורי עובדים מקומיים אגב 'יבוא כוח עבודה' זר וזול, לרבות 'פועלים' מעיו"ש, מוזילים את שכר העבודה במאוד. עת הסכמי עבודה נערכים עם כל עובד בנפרד, נוכח הרעת תנאי שכר ופיטורין ניצב כל עובד לבדו. 'חברות כוח אדם' באות למלא מקום 'לשכות העבודה'. שרירות שיקול בעלי הון מגבירה מורא מכתבי פיטורין (pink slip) ומהלכת פחד גם על שליחי ציבור וקובעי מדיניות. שחרור הסכמים וחוזים מכל תצהיר אידיאולוגי מעצב את יחסי העבודה בישראל, עתה יותר מאי־פעם, על־פי מודל אמריקאי.

4. השפעת הרעיון החברתי פוחתת גם ביחסים מפלגתיים ובין־מפלגתיים, ובאיוש משרות שלטון ושירות המדינה. 'כימיה' בין אישית נותנת טעם עיקרי לפיטורים ולמינויים. השגת מטרות ציבוריות שהשפיעה על איוש משרות על־פי כישורי מקצוע, מאבדת עניינות, ונפוטזם וקשרים בין־אישיים באים להוות שיקול מוביל. להבנת המתרחש בעסקים ובפוליטיקה גובר משקל שיקולי אגו, מדוחי יחסים אישיים, מאזני התנכלות וז'סטות של חסד בין־אנשים, על ערך המצע הכתוב, הברית האידיאולוגית לה נשבעים בהצהרה, וההבטחות לציבור. אנליסטים (כמר חנן קריסטל, למשל) מצמצמים

תשומת-לב לכל שאינו משנה לטעמם האידיוסינקרטי של המנהיגים המתחרים זה בזה, ומצטיין בניבוי הצפוי מהם לציבור.

5. בתנאים אלה, ומבלי-משים חדל המושג 'שמאל' לשאת בשורות לתיקון סדרי הבעלות על הנכסים היצרניים ולתיקון השליטה בכוחות הייצור (כבמשנה המרקסיסטית). במקום זאת בא המושג 'שמאל' לבטא אנטי לאומיות/לאומנות. כאשר הלאומיות מוגדרת כ'ימין', הרי הוכחת התנגדות ללאומיות עברית היא התמיכה בעמדות הערבים בסכסוך על הארץ.

6. רמת החיים, אשר שפרה עשרות מונים ב-50 השנים החולפות, השיגה שכבות ציבור רחבות, גם הרחיבה פערים חברתיים, והשכיחה תנאי בראשית להם הסכין הציבור במשך 'תקופת הישוב' ושנות 'הצנע'. במקביל מותנה רגישות האליטה הפוליטית לחזיונות רעב ומחסור, פחתה מחויבותה הסוציאלית לעניים וגם יחסה לעבודה, כל שכן כשאיננה 'עברית'. תיוג עובדי כפיים כבורים מחוסרי השכלה גורע אט-אט מרגש ההזדהות עימם, ה'פרימיטיבים'. אכפתיות כלפי העבודה, אם גם מפרכת, כדי המאמץ להקל על העובד ולפצותו בכסף – אט-אט נמוגה ונעלמת. חידושי טכנולוגיה וארגון, תשלומי הביטוח הלאומי ועובדים סוציאליים אמורים לעסוק בכל אלה ולשחרר 'מריטוקרטים' מאחריות אישית למתחולל בשדה או ברחוב. במהרה פושט וכבר רווח בציבור פשר של 'שמאל' בנוסחו האליטי, אליבא דמשפחת "הארץ".

7. ככל שרבה תלות הישראלים בקשריהם עם ארצות הנוצרים, גדלות רגישותם ונכונותם לרצותן, וכך להקל על עסקיהן המתייגעים בארצות מוסלמים. באים הם לנער את מנהיגיהם להתנהלות שתרצה את שני העולמות. שירות עניין זה מהווה את גולת הכותרת בפעילות ה'שמאל החדש' בישראל, ולה מוקדש עיקר מסע ה'שמאל'.

8. עולים המגיעים עם גלי עלייה גדולים מארצות הקומוניזם לשעבר נוקטים עמדות המסתייגות מתרבות ה'שמאל הישן' ומפצות על רגשי נחיתות לאומית (האנטישמיות במהותה) מהם סבלו. לכן הם מגבים בהצבעה את ה'ימין החדש', בפרט במובן הלאומי האנטי-ערבי ואנטי-אסלאמי. כדי לשמור על איזון נוכח מגמה

מתלהמת זו, עושה עיתונות המרכז מאמץ נוסף לשמר את השמאל' במקומו.

9. המאבק הבינ-גושי, אשר עימת בין 'מזרח' (מוסקבה) ל'מערב' (ווינגטון), שכך. במקומו התעורר מאבק בין-גושי חדש, בין ארצות המוסלמים (ארה"מ), מצד אחד, לבין ארצות הנוצרים (ארה"נ), מצד שני. בהתגוששות בין גושי דת גדולים אלה, א-ר-ב, התהווה מקום חדש/ישן לישות היהודית. התייחסות לישראל כצד שלישי, ג, מוסיפה עתה מימד טריאדי למשחק הבינ-גושי, ומתבקשים שלושה מיני צירופים: של ג עם כל אחד משני הגדולים, ושל שני הגדולים נגד ג.

10. כאשר העימות ההיסטורי של א עם ב מתחדש, הוא מביאם לחפש אחר תחומי הסכמה, קטנים ככל שיהיו. כאשר הם רוצים לצמצם חיכוכים ולהמשיך 'עסקים כרגיל', מוצאים הם כי אחד להם הוא הקורבן, ג, קולט עברתם שהיה ונותר אותו שעיר לעזאזל. עדיין תואם ותקף הוא למילוי תפקידו. עידוד והרחבת הסכמות בין א ל-ב מעירים משנתה את שנאת ישראל הנושנת.

11. ארה"נ המציגות את ישראל כמיליטריסטית וכנאצית מפחיתות מדימויה כקורבן הנאציזם, וכן מאשמתן-הן בשואת יהודי אירופה (ככל שהקורבן מסתבר כרשע הוא מצדיק את שנעשה בו). עלילות דם ישנות שוב דובקות ב-ג,³² והוא מוצג כשלילי מטבע ברייתו. קורטוב אנטי-יהודי/אנטי-שמי שומט אט-אט מהאשראי שניתן למדינת היהודים ומהמסד הצודק שעליו הושתתה בנייתה. נוכח התיוג המרשיע, בלחץ של מפלילים מצד 'אומות תרבות', נעורות הפגנות דיסידנטים ישראלים למהר ולפנות שטחי כיבוש, לזכך את דמות היהודי באופן שיאמצוהו שוב האומות אל חיקן, ששיבוהו בתודעתן למקום של צדיק ונאהב. אגנוס דאי ולא הזאב הרע.

³² עיתוי סרטו של מל גיבסון על חלקם של היהודים בהמתת האל (ישו), וכן עיתוי נאומי בשאר אל-אסד, נשיא סוריה, לאחרונה בקרדחה (ב-10 ביוני, 2001) אודות האויב האחד לאסלאם ולנצרות, מדגימים שלב זה בעימות הבינ-גושי הנוכחי.

12. שידורי גנאי ל-ג נוחים למובילות שבין ארה"נ וארה"מ (לא נשכח את כיבושי הערבים ויחסם לאוכלוסיה הנכבשת),³³ שכך מתנקות הן מזכר מעשים מחפירים שרשמו בעברן. ביזוי הקולוניאליזם-אימפריאליזם טוב, אם הוא נעשה על גבי ישראל, מאשר אזכור אשמתן ברבים. לאוזניים הכרויות לשידורי ה-BBC, מתקבלת בריטניה כ-"gallant nation" נוכח ישראל המרשעת, וכך היא משפרת את מעמדה בין ארה"מ ובין מהגרים מוסלמים החיים בקרבה, שכוחם האלקטוראלי גובר.

13. מרשיעי מעשי ישראל מיטיבים עסקיהם בארה"מ, בלי מתן ציון לעובדות הנסיבתיות שגרמו למעשים אלה – אם ניחתו כתגמול, כהתגוננות או כצעד מנע. 'תקינות פוליטית' אינה מניחה מקום לשיח נוקב על חסרונות העמים המוסלמים: מדוע הם משהים יישום דמוקרטיה, שקיפות השימוש בכספים ובכוח, מיגון זכויות האזרחית והאזרח, הפצת ההשכלה לכול ואימוץ חידושי המדע לסיגול חיים מודרניים לרווחת האדם והחברה.

14. עיון חושפני בעכבות שעל דרך ההתחדשות החברתית-כלכלית בארה"מ, אשר השכנת השלום עם ישראל מותנית בה, מגלה חסימות בעטיים של דפוסי דת ותרבות שבטית אשר הדיון הפתוח בעניינם מנוע עדיין.³⁴ איסור זה נשמר בקנאות, ורצון קנאי ארה"מ מכובד על חוגי האינטליגנציה בארה"נ. אידיבור ברדיפת יהודים מאז ימי מחמד עבדאללה וחובריו (אצ-צחאבה) ניתן להסבר משום איסור הביקורת על חולשות "האיש ללא-דופי" (אש-שח'צ מעצום אל-חטא), שעליהן מכסים כלפי חוץ.³⁵

³³ רק במרץ 2002 הכירה אלג'יריה, ראשונה בין ארצות המערב, בברברית כשפה רשמית של ארצה. כך באו לסיומן כ-1,300 שנות התנכרות אלימה לשפת העמים הנכבשים שם.

³⁴ Cf. United Nations Development Programme; Arab Fund for Economic and Social Development 2003. Arab Human Development Report; Building a Knowledge Society. Washington D.C. See also Kressel, G.M., 1998. "The Arab World Travails". *Middle East Quarterly* 5(1): 49-57.

³⁵ ר' מאמרו של ג"מ קרסל, 2002. "המבואות לתור האמונה והמוצא ממנו". *אחרת*, עמ' 107-127.

15. האשמת ישראל בפתיחת הסכסוך המזרח-תיכוני ובהתמשכותו מודרכת מעמדות משרדי חוץ וחוגי משפט בין-לאומי בארה"נ, המגבים לשכות תעשייה וסחר וחברות לפיתוח אוצרות טבע (בעיקר נפט) 'מערביים', במגעים עם ארה"מ. משום אקלים הסחר עם ארה"מ סולחים חוגי משפט בין-לאומי לשידור איבת ישראל, המועתקת לתודעת המונים עם כל מהדורת חדשות שבה ספח לנעשה במזרח התיכון. למיתון חריפות הביקורת, עניין של כפל-לשון, בא גם ליטוף, ולאחר הביזוי ל-ג, מרגיעה הלשון הדיפלומטית בניחום של 'לא נורא', שיקבל זאת ג בכגרותו הידועה משכבר. אומרים שיודעים הם גם יודעים כי האמת המשודרת לרחוב היא מוטה וחלקית, שלא בצדק היא הצגת צד ארה"מ כתמים וצודק כדי להסכין עם מנהגיו כאשר הוא בוטה ופראי. שוחרי שלום בארה"נ ממתינים לביקורת העצמית בארה"מ שתגמול ותוכח בפתיחות ושקיפות, שתגיע שלובה בחידוש וברפורמה דתית (תג'יד ואצלאח אד-דין). מסע תיקונים צפוי להתרחש שם, ולו ברבות הימים, אך מ-ג הבוגר כל צורכו מצפים לפעולה 'בונה אמון' – בדחיפות. הכפיפות ללחץ בין-לאומי זה ניכרת ברגש מועקה הפושה בציבור היהודי בארץ. רבים, ובמיוחד חוגי משכילים (אשר תלותם בקשרי החוץ רבה משל 'אזרחים מהשורה'), אינם עומדים בלחץ ומגיבים בתוקפנות מופנמת, שהיא דרך ההתנכרות לשרוליק.

16. זילות השיח במהות הציונות והישגיה דומה לזו המשתלחת בכל המקודש כמסורת ונגוע באפוריזם אנאלי או פאלי, או בהומור גרדומים. קודם, הרבה קודם לשיבת ציון השלישית, כבר רווח הלצון, בזיקה לתת-מודע³⁶ ולהוויית השבט הנרדף – ולראיה, הוא אינו מרפה מתולדות היהודים. מילות גסות חוברו זה כבר להמנונים כ'התקווה', 'מעוז צור', 'מסביב יהום הסער', (המנון הפלמ"ח), 'בערבות הנגב' (משירי האבל של קרבות תש"ח), כמו גם ל'ירושלים של זהב', שיר שהתקדש ברגע השמעתו הראשונה ו'חולל' מיד לאחר מכן. גסות נקשרה לנוסחים של סידור התפילה, לפסוקי ספר הספרים ולדברי חז"ל. בזהמינים ישראלים של שנות ה-50 וה-60, יושבי 'כסית',

³⁶ ר', Freud S., *Jokes and Their Relation to the Unconscious*, 1960 [1905], ר'

תרמו לכך יפה, ובזאת צודק עוז אלמוג; אולם האם הם המציאו דבר? כלום זכר השואה לא טופל בצחוק-בכי? ומורא הכובש הערבי הניצב³⁷ בחולות אשדוד, במבואות בית שמש ובקיבוץ רמת-רחל, ומאיים למחות כל שהקימו פה 'יהודים חדשים', פליטי אסיה, אירופה ואפריקה – לא הניב גם הוא גסויות לרפואה? האין רגש העליבות והביזוי העצמי (תכונה יהודית) צידם האחר של עטרת ותפארת 'עם סגולה'? היש עוד עמים המשלחים חיצי סרקזם במורשתם, בנכסיהם הציבוריים ובקודשיהם? על ביטויי הסטירה שמגבב אלמוג להוכחת ה-Zeitgeist של הנסיגה מ'שרוליק' ניתן להוסיף דוגמאות משכבר הימים (קודם הולדת ה'שמנדריק'), ורק אז, בפרספקטיבה רחבה, להתפנות לניתוחי-עומק.

17. "לכל איש [ולכל עם] יש שם שנתן לו אלוהים ונתנו לו אביו ואמור - ", השכילנו שירה של זלדה. לברר כיצד נקראנו, כיחידים וכעם, קודם שהיינו ל'שרוליק' – ולא פחות, איך אפשר שניקרא, אם לרצוננו אם לאו, על סמך מסה ומעש³⁸ הצפויים בדרכנו להבא, נחוץ מחקר חיצוני ופנימי: מה חוללו ביצועי העליות החלוציות והמתרחש במדינת ישראל לדימוי השעיר לעזאזל, הנרדף על צוואר, ולכינויי היהודי באשר הוא. לא פשוטה לבירור היא ברכת 'ישראל סבא' לתושיית נינו הקם, 'שרוליק', עת 'עלה בחומה' (הקדים קץ לגלות), אך נלחם על שרידות העם בארצו. להבנת שינוי סידור התפילה כדי הכללת ברכה דתית לנער, לקדם פניו כ'מגש כסף', נחוץ מידע שלא היה לאלמוג עת כתב ספר זה. כדי להגיע עד שורש הקללה היהודית המאחלת ל'שרוליק' כי יספה על מזבח 'שחרור פלשתיין', ראויים להיפקד גם חוגי אורתודוקסיה (נטורי קרתא בפרט), להם אין זכר בספר זה. בין שלילת הצו "ללמד בני יהודה קשת" לבין חיוב רק לצו אמירת תהילים בצר, מציע עמנו עוד דגמי 'אידיאל טיפוס' יהודי; אחד מאלה הוא הפרטיזן הנלחם בהיטלר, שלו לגיטימציה שלא

³⁷ כך צבא מצרים ב-1948, עת חבר ללגיון הערבי שפלש מעבר הירדן מערבה ליהודה ולשומרון.

³⁸ מסה ומעש, שם ספרו של חיים וייצמן, נשיאה הראשון של מדינת ישראל, הוצאת שוקן 1949.

ניתנה אחר־כך לאיש הפלמ"ח, לטייס או לצנחן של צה"ל. כדי לתהות על ההבדלים בין טיפוסים אלה, נחוצה הכשרה שלא היתה למחבר בכתיבתו.

18. הדינמו למתרחש בספר *פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית*, לסיכום, הוא כנטען, מצפון שהחל מפעם בחלק הכן וההומאני של הציבור הישראלי לאחרונה. לכאורה רגש, רק רגש, שכלי מדידה סוציולוגיים או פסיכולוגיים מתקשים לאומדו. רגש שגמל בציבור הביא להטלת ספקות בצדקת ה'מפעל הציוני', העלה קולות הקוראים ליישור הדורים, לתיקון 'העוול ההיסטורי' שעוללנו לערבים ולהשארת חבלי ארץ, גם אם לא את כולם, להם. מי השתיק קולות מעין אלה בפוליפוניה הישראלית עד כה (אם אמנם השתיק), ומשום מה ניעורו בתריסר השנים האחרונות, הן שאלות הממתינות למחקר יסודי.

19. לו בחר אלמוג לפתוח את סקירתו במוצאות העליות השנייה והשלישית צפוי היה להיתקל, למשל, בפרשת מנדל אלקינד וקבוצתו, שהסיקו מסקנה קיצונית וזנחו פה הכול. מעמק יזרעאל ומגדוד העבודה הם חזרו לרוסיה שהיתה ל'ברית-המועצות', שם מצאו דרכם לאבדון. לו פתח עיונו בראשית המאה החולפת ובי"ח ברנר המתלבט, טרם אימץ את ארץ-ישראל לו למשכן,³⁹ יכול היה לחוש ב'לית הברירה' שהוליד את 'שרוליק'. עת היתה הגולה דוויה⁴⁰ והמציאות הארץ-ישראלית דחויה,⁴¹ רק היא נותרה לו למפלט.

20. התפשרות חוגי 'אליטה' עם חופש הפרידה מישראל ארצם ראויה להבחן (ולא נבחנה) לאור הנשקף עתה כפתיחה הגדולה של ארצות עולם 'איכותיות' לבוא מהגרים 'איכותיים', ולו יהודים, כל שכן אם להם כישורים חיוביים והם מושכי הון. איך לתפוס עתה את פרשת הפלגתה האומללה של האנייה סנט-לואיס, נושאת על סיפונה

³⁹ ר' מכתבו (1905) "הוא אמר לה", הקורא תיגר על התמשכות החיים בגולת מזרח אירופה.

⁴⁰ ר' חיבורו "הטיפה" (1904), הדין בהשתקפות הגלותיות בחיי יהודים המתערים בלונדון.

⁴¹ ר' חיבורו "בפעם המאה (מפרפורי נפש אחת)", תרס"ט (1909), המסכם שנתיים ראשונות בארץ-ישראל.

כ-4,500 יהודים גרמנים נמלטים על נפשם (ב-1939), ומוצאותיה בין נמלי האוקיאנוס האטלנטי, בין המבורג לעולם החדש וחזרה להמבורג ולמחנות ההשמדה של היטלר? חשש פן יחריפו אבטלה ואנטישמיות נעל בפניהם את שערי בריטניה, ארה"ב וקובה.

21. אחרון וחשוב לפקידה, אם אנשי-רוח, סופרי ועיתונאי 'שמאל' הם שחוללו את פלא התבגרות המרקם הישראלי, הוא פרוץ עידן התקשורת האלקטרונית למקומותינו. אנגלית-אמריקאית היתה לשפה הגלובאלית ('Globish'), ומאז נוסקים למרומי חשיבות סופרים ועיתונאים כותבי עברית עם תפוצת כתיבהם בתרגום לשפות לעז. פרסום סימולטאני של ספרים וקטעי עיתונות כתובה ומשודרת עברית, גם באנגלית, משנה את פניות הכותבים. אזרח ישראל שוב אינו מען הכתיבה כפי שהיה. עתה היא מצודדת יותר ומכוונת לא פחות לקהלים בתבל רבה. קוראי האנגלית באשר הם כמו ניצבים מעבר לכתפו של תושב המקום. הפנים הן כלפיהם וכוונת הדוברים היא להרשים אותם. הואיל ו'גלוביש' רוחצת ב'תקינות פוליטית', אותה מכתבות חברות-הון רב-לאומיות, ומתנכרת לאופק הלאומי הצר ולמימד החברתי-כלכלי בכל ארץ ומקום, הוחש גם תהליך הפניית עורף התקשורת ל'שרוליק'.

למי מומלץ

ספרו של עוז אלמוג רהוט, הקריאה בו מהנה, הוא רב-כמות, מחדד זיכרונות (או מאזכר נשכחות) של אירועי עבר, אף כאלה שלא תפשו בשעתם כותרות ראשיות, לפרטי פרטים. הקריאה בספר משובבת רוח ומועילה ללומדי תולדות חיי התרבות בישראל בעשוריה הראשונים, בפרט אם קרובה השקפת עולמם לזו של פרופסור עוז אלמוג. סטודנטים לכלכלה, לפסיכולוגיה, לסוציולוגיה או למשפטים, לעומת זאת, יוכלו ליהנות גם הם, אם יסתפקו בפחות מהות ופשר.

גדעון קרסל, המכון לחקר המדבר, שדה בוקר, אוניברסיטת בן-גוריון
בנגב